

MHA 1759

M A G Y A R K Ö N Y V - S Z E M L E

KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

112. évfolyam

1996

4

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK LITTÉRAIRES DE L'ACADÉMIE
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI HONGROISE DES SCIENCES POUR
FOLYÓIRATA L'HISTOIRE DU LIVRE ET DE LA PRESSE

112. ÉVFOLYAM 1996/4. sz.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

BORSA GEDEON

FÜLÖP GÉZA

KULCSÁR PÉTER

MONOK ISTVÁN

NAGY LÁSZLÓ

ROZSONDAI MARIANNE

VIZKELETY ANDRÁS

Technikai szerkesztő:

TÓDOR ILDIKÓ

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

*Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL
ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.*

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlap-üzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR 1900 Budapest XIII., Lehel u. 10/A.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219–98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámára. Példányonként megvásárolható a következő könyvesboltokban: az Akadémiai Kiadó *Magiszter* könyvesboltjában (1052 Budapest, Városház u. 1.), a *Balassi Kiadó* könyvesboltjában (1023 Budapest, Margit u. 1.), az *Írók Boltjában* (1061 Budapest, Andrásy út 45.) és az *Osiris Kiadó* könyvesboltjában (1053 Budapest, Veres Pálné u. 4–6.).

Előfizetés díj 1995-től egy évre 816 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, Pf. 149.).

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszoveg után). A Tanulmányok rovatba szánt kézirathoz 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 25 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők a korrekktúra visszaküldésével egy időben.

PAVERCSIK ILONA

David Frölich sajátkezű feljegyzései műveiről II.*

Magyarországi kiadványok 1634-től 1640-ig: Lőcse és Bártfa

David Frölich hazai naptárkiadásai 1633-ra rendszeressé váltak Lőcsén; mivel azonban a kiadványok többsége nem őrződött meg, a tudós naptárszerző évről évre ismétlődő – és neki folyamatos jövedelmet hozó – könyvkiadási tevékenységét naplójából kell rekonstruálnunk. Egyedüli hazai kiadási helye az időszak elején továbbra is a lőcsei nyomda volt, amelyet tulajdonosa éppen ekkor újított fel, s az 1630-as évek közepétől a protestáns egyház és iskola sokféle igényének kielégítésével termékeny periódusába jutott.¹ Mielőtt az 1634. évre kiadott lőcsei naptárak adatait számba vennénk, az 1633-as esztendő elejéről Frölichnek egy másfajta munkáját kell megemlítenünk. Naplójába 1633. február 6-án a következőket jegyezte be: „20 Imp. accipi a Grosó Dn. An.i Keczer noe p[...] tum Natalitiorum componendorum.” Lipóczi Keczer Andrásról tehát 20 rajnai forint, azaz 36 magyar forintnyi összeget fogadott el horoszkóp készítéséért. Lipóczi Keczer András jászkun kapitány művelt nemes volt, korábban Thurzó György nádor kedvelt embere; a Sáros megyei Peklinen lakott. II. Mátyás prágai udvarába kétszer viselt követséget; Sáros vármegye követe volt az 1622-es, 1625-ös és az 1634–35-ös soproni országgyűlésen. 1635-ben a Lengyelország felőli határok megvizsgálására kiküldött bizottság tagjává nevezték ki.² Egyik fia, Lipóczi Keczer Ambrus Thököly István familiárisa volt, 1647-ben egy Frölich-kiadvány mecénása.³ Frölich jó viszonyban volt az idősebb Keczer Andrással: kétszer is említette, hogy Keczer egy hordó bort, illetve második alkalommal még 10 forintot is küldött neki.⁴ A történeti szakiro-

* Az I. részt l.: MKsz 1996. 3. sz. 292–319.

¹ PAVERCSIK Ilona: *A lőcsei Brewer-nyomda a XVII–XVIII. században. II. rész.* = OSzK Évk. 1980. Bp. 1982. 362–363, 377–379.

² GYÁRFÁS István: *A jász-kánok története.* Bp. 1885. IV. 188, 190, 210, 220–221. — NAGY Iván: *i. m.* VI. 147–148. Vö.: I. rész 89. jegyzet. — TÓTH Sándor: *Sáros vármegye monográfiája* I. Bp. 1909. 346–347.

³ MKsz 1878. 273. — Caraffa 1687-ben az eperjesi véstörvényszéken az ő András nevű fiát és legközelebbi rokonait végeztette ki. NAGY Iván: *i. m.* VI. 149.

⁴ 1633. december 10, 1634. november 23.

dalom nem ismeri Keczer András halálának pontos dátumát: Frölich naplójából ezt is megtudjuk: 1635. december 10: „Dn. And. Kec. obiit.” A „natalitiumról” Frölich az 1638. évi boroszlói naptárban fejtette ki véleményét: szerinte az illető földrajzi hely, város pontos meridiánja, a születés lehetőleg órára vagy negyedórára pontosított ideje és a bolygók valóságos mozgásának ismerete kell a pontos, „természetes” horoszkóphoz, amelynek jóslatai néha meglepő módon beválnak. A született személy keresztnévei vagy bizonyos számok alapján készített iudiciumokat, nem „természetes” horoszkópokat határozottan elítélte.⁵

Az 1634-re Lőcsén kiadott Frölich-naptárakat a napló következő adatai dokumentálják: 1633. május 16-án Frölich személyesen adta át a német és feltehetően magyar naptár kéziratát: „Fui Leutschoviae et tradidi L. Brewero KL Germ. et [...] – itt a levágott lapszéle a szöveg csonkulásával. A latin naptár csak két hónappal később készült el, 1633. július 16-án: „Misi KL Lat (cujus Progn. sunt 4 Duern et 1 fol) Leutschov.” A prognosztikon kéziratának terjedelme 4 levélpár és még egy levél volt. Mindkét kis kalendárium tehát időben „lekörözte”, megelőzte a nagy latint (ez már az előző évben is így volt): feltehetően a jóval magasabb nyomtatandó példányszám miatt kellett ezeket hónapokkal korábban nyomdába adni. Az egyes kiadványok mecénásai: a német naptárért 1633. augusztus 8-án fizetett a michelsdorfi (strázsai) lelkész (személyét nem sikerült azonosítani), a magyar vagy a latin naptárért augusztus 20-án „Magnifica Domina Szechiana”, azaz ismét özvegy Széchy Györgyné Homonnai Drugeth Mária fizetett 10 rajnai forintot. Az 1634. évre nyomtatott lőcsei latin naptárat Frölich boroszlói kiadójának is megküldte, mégpedig nyolc példányt belőle 1633. szeptember 20-án.

A következő, 1635. esztendő különlegessége, hogy a latin, magyar és német naptárak mellett először került sor cseh nyelvű tizenhatodréti lőcsei naptár megjelenítésére, és nem 1640-ben, bár az első lőcsei cseh kalendáriumot példányból csak 1640-ből ismerjük. A kéziratok nyomdába adását Frölich nem jegyezte fel: valószínűleg nem személyesen volt Lőcsén, mert a naptárakért járó honorárium (egy részét) is a kántor útján kapta csak meg Lorenz Brewertől: 1634. május 14: „Dnus Cantor ratione dedit 3 fl 86 d noe L. B. absque d[...] Imp. fl.” – 1634. július 8: „Dnus Cantor 33 gr mihi numeravit loco L. B.” Késmárkon a kántor és egyben az iskola 3. osztályának tanítója ekkor a berlini születésű Zacharias Wiehr (Wiherus) volt.⁶ Július végén már kész példányt küldhetett patrónusának: 1634. július 25: „KL Germ. misi Ch. Guthm.” A megmaradt német naptár segít a névrövidítés feloldásában: Christof Guttsmittel leibiczi bíró volt a kiadvány támogatója. A szerző három hónap múlva, október 24-én kapott tőle 4 rajnai forintot. Az első fennmaradt lőcsei tizenhatodréti naptár, ez a német nyelvű kiadás még két vásárjegyzéket tartalmazott: külön a felső és alsó-magyarországi és külön az erdélyi vásárok felsorolását. (Így lehetett ez a korábbi kis naptárainál is; láthatjuk, hogy a szerző és a kiadó a

⁵ RMK III. 1538. B1b–B2a lev.

⁶ LIPTÁK: *i. m.* 42. Vö.: I. rész 11. jegyzet.

naptárak erdélyi értékesítését is megcélozta.) A kis naptárban Frölich reklámozta nagyobb, igényesebb naptárait, de szerényen más szerzőkhöz való fordulásra is biztatta olvasóit:

„Und so viel zu diesem mal. Wer weitlauffiger Bericht von künftigen Jahrs Zustand haben will, der lese meine große lateinische zur Leutschau, oder deutsche zu Breslau edirte Calendaria und adhibire daneben andere Autores: denn nicht einer alles allein beschreiben kann, und einer trifft auch zuweilen mit seinem Judicio besser ein als den andre, nach dem ihm nemlich Gott Eustochiam gegeben und verliehen hat.”⁷

Az 1635. évi latin kalendáriumot Frölich I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek küldte el. 1634. szeptember 20: „Misi P[rincipi] Rakoczi KL Latinum.” Novemberben kapta meg érte a bőkezű jutalmat, 20 aranyat, azaz 60 magyar forintot.⁸ E két adat alapján helyesbítenünk kell a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* bibliográfiát, közvetve azonban Frölichet: Frölich nem az 1634. évi, hanem az 1635. esztendőre szóló latin naptárat ajánlotta I. Rákóczi Györgynek. 1639-ben, a *Medulla geographiae practicae* című művének előszavában így írt többek között erről az 1634. évi ajánlásról:

„Cum enim Fastos Latinos anno 1634 celsissimo principi Transylvaniae d. d. Georgio Rakoci, Hungaricos anno 1638 tibi illustris comes d. d. Francisce de Nádasd, Latinos iterum anno 1633 illustri comiti d. d. Casparo Illésházi inscriberem...”⁹

Jó példa arra, hogy néhány év múlva már a szerzők is tévedhetnek műveik kiadási körülményeit illetően. Maga a példány, mint abszolút perdöntő bizonyíték nem maradt meg. Azt viszont tudjuk, hogy Frölich 1634. szeptember 29-én boroszlói kiadójának is elküldött belőle egy példányt, 1634. október 31-én Krakkóba szintén egy példányt. 1634. november 16-án pedig Johann Harster rozsnói polgár (akinek, másokkal együtt, Frölich az 1635-ös boroszlói naptárat ajánlotta), „20 KL Latinum”-ot vitt magával Boroszlóba. 1634. december 10-én ugyanezért a latin naptárért Frölich Rákóczi Pál országbírótól, Sáros és Torna vármegye főispánjától¹⁰ is kapott 20 rajnai forintot: „Paulus Rak. 20 Imp. obtulit noe KL Lat.”

Magyar nyelvű kalendáriumát Frölich 1634. október 4-én említette: „12 gl p. Kl Hung.”, tehát valakitől 12 groschent, azaz 36 dénárt fogadott el a naptárért: ennyi volt tehát a kis naptár ára. December 20-án pedig a kiadvány mecénását jegyezte fel: „16 Imp. a Dno Tatay noe Hung. KL. dedic[ationis].” „Dominus Tatay” minden bizonnyal Tatai György kassai patrícius polgárral azonos, aki mint mecénás már Szepsi Csombor Márton *Europica varietas* című művénél is szerepelt. Gazdagságát jól mutatja, hogy Hosszutóthy László szepesi prépostnak többször kölcsönzött magas összegeket, és a szepesi káptalan két birtokát, Kisidát és Zsebest hosszabb időre

⁷ RMNy 1596. C8b lev.

⁸ 1634. november 10.

⁹ RMNy 1570.

¹⁰ NAGY Iván: *i. m.* IX. 601.

zálogba vette.¹¹ A késmárki tudós 1635. február 6-án Kassán járt: ekkor jegyezte be Tatai Frölich Stammbuchjába a nevét.¹² A „szláv” kalendáriumot pedig, az első löcsei cseh nyelvű naptárat Frölich 1634. október 10-én küldte el patrónusának: „Misi KL Slavonicum Dno Abafi”. Talán Abaffy Miklósnak, aki 1621-ben Bethlen Gábor seregében kapitány volt, és vitézi érdemeiért 1625-ben a szabolcs megyei Kinis helységet kapta a fejedelemtől?¹³ Vagy Abaffy András árvai kapitánynak? ÓrOLA csak 1647-ből van adatunk,¹⁴ így nem tudjuk eldönteni, hogy melyik személyről lehet szó. Annyi bizonyos, hogy Abaffy két rajnai forinttal jutalmazta a szerzőt 1634. december 24-én. Ezzel az 1635. évi kiadvánnyal tehát Lőcsén előbb kezdtek cseh kis naptárakat nyomtatni, mint Trencsénben, a cseh exulánsok 1637-ben alapított nyomdájában.

Az 1636-os szökőévre készített löcsei naptárak közül a csehnek és a latin kalendáriumnak az összeállítását jegyezte fel David Frölich naplójába. De időben mind ezt megelőzte a nyomdásztól kapott honorárium feljegyzése: 1635. június 12: „Dnus Cantor 5 fl dedit noe L. Breweri.” Június 16-án személyesen találkozott vele: „I Imperiale a Laur. Brewero accipi”. Ekkor már Frölich leadhatta a német és magyar kis naptár kéziratát, a cseh nyelvűt azonban még nem: 1635. július 6-án „Tradidi KL Boh. Dno Coll.” Úgy tűnik, a szerző maga gondoskodott fordítóról: a cseh naptár (német vagy latin nyelvű) kéziratát a késmárki gimnázium tanárának adhatta át fordítás céljából. A rektor Késmárkon még mindig David Praetorius volt, és tanárként dolgozott mellette ez idő tájt a sziléziai Teschenből származó Michael Stanek:¹⁵ feltehetően ő volt Frölich segítségére. Az 1636. évi latin naptár készítését Frölich meglehetősen későn, 1635. augusztus 27-én kezdte el (júliusban volt a lakodalma): „Inchoavi KL Progn. Lat.” Szeptember 24-én fejezte be a prognosztikon kéziratát. Október 1-jénél feljegyezte a löcsei nyomdász krakkói útját.¹⁶ A kész példányokat október 20-án kapta meg a nyomdából: „Fastos Latinos Ao 36 ex typographia accipi.” Október 23-án Frölich átadott belőle egy példányt a dokornak, Christian Augustini ab Hortisnak. A latin naptárat 1635. december 3-án küldte el a leibici bírónak is: „Misi Fastos Lat. ad Jud. Leib.” Frölich az 1636. évi löcsei német naptárról semmit sem írt be naplójába. A magyar naptárnak egy példánya megmaradt, innen tudjuk, hogy Frölich a Sáros és Szepes vármegyében birtokos család egyik tagjához, Palocsai Horváth Istvánhoz fordult benne ajánlással.¹⁷ A szepesolasziak a magyar és a latin naptár példányaiért fizettek Frölichnek 1635. december 21-én:

¹¹ PIRHALLA: *i. m.* 397, 401, 420. Vö.: I. rész 105. jegyzet.

¹² KOVÁCS Sándor Iván: *Pannóniából Európába.* 140, 194. Vö.: I. rész 78. jegyzet.

¹³ GERGELY Sámuel: *Bethlen Gábor levelei feleségéhez, Károlyi Zsuzsannához.* = Történeti Tár 1882. 129., NAGY Iván: *i. m.* I. 2.

¹⁴ BRUCKNER, Viktor: *Késmárk und die Familie Thököly.* Késmárk, 1910. 35.

¹⁵ Stanek éppen ebben az évben, 1635-ben írt Frölich lakodalmát köszöntő verset. Vö.

RMNy 1622.

¹⁶ „L. Brewer Cracov. p. fectus.”

¹⁷ RMNy 1623. A1b lev., NAGY Iván: *i. m.* IX. 90.

„Accepi a [...]tu Olassiensi p. KL Ung. 10 Imp. Latins. 4 Ung.” – 10 rajnai és 4 magyar forintot. És itt, a magyar naptár prognosztikonának a végén olvasható az utalás latin naptárára: „A többi, úgy mint a jelen 1636. esztendő állapotjáról tudni illendő dolgok a Deák nagy kalendáriumban találtnak fel.”¹⁸

Azt, hogy a lőcsei különböző nyelvű kis naptárak szövege mennyire pontosan felelt meg egymásnak, nagyon nehéz megítélni, mert sem ekkor, sem a következő évtizedben nyomtatott naptárakból nem maradt fenn ugyanarra az évre szóló német, magyar vagy cseh naptár, mindig csak egy közülük. Azt a kérdést megvizsgálva, hogy e kis naptárak (pl. az 1635-ös lőcsei Almanach) mennyire támaszkodtak az ugyanezen évre szóló boroszlói nagy naptárra, megállapíthatjuk, hogy a várható téli időjárást jellemző mondatok kivételével nem találunk azonos mondatokat a két naptárban. Frölich a Magyarországra és Erdélyre kidolgozott kis naptárban kifejezetten itteni időjárás jellegzetességeket, példákat emelt ki. Egy későbbi, az 1638-as esztendőre kiadott magyar naptárnak „Főbb aspektusokról, hadakról, vérontásokról” szóló fejezete nagyon emlékeztet az az évi boroszlói Schreibkalenderben olvasható fenyegető veszedelmekre,¹⁹ viszont az évszakok jellemzése már nem vezethető vissza a boroszlói naptárra. Az időben legelőször kidolgozott boroszlói nagy naptár általában lényegesen különbözött a hazai kiadású naptáraktól. (A kisebbet – példány híján – nem tudjuk megítélni.) A lőcsei kis naptárak időjárást prognosztizáló része általában rövid volt, s szinte fontosabb volt a naptár „Magyar krónika a magyar nemzetnek emlékezetes viselt dolgairól” című része és a „Sokadalmak” leírása, azaz a vásárjegyzék. A lőcsei latin Ephemerisek jellegükben ugyan összevethetők a boroszlói német naptárakkal, de az egyes évekre kiadott boroszlói német, illetve lőcsei latin naptárak konkrétan más történeti, földrajzi, orvosi s egyéb tudnivalókat tartalmaztak. Frölichnek így meglehetősen sok idejét vehette igénybe az ekkor már négyféle típusú, egymástól eltérő naptár összeállítása. A „... Magyar országhi s erdélyi eghez szorgalmatosan alkotmazzatott...” „... kiváltképpen való szorgalmatos figyelmezzéssel Magyar Országra és Erdélyre alkotmazzatott...”: nem véletlenül lett a kalendáriumok címlapjának kedvelt kifejezése.²⁰ A *Bibliotheca seu cynosura peregrinantium* című művének ajánlásában is azt vallotta Frölich, hogy csillagászati számításai, azaz kalendariográfusi munkája ideje legnagyobb részét lekötötte.²¹

Az 1637. évi lőcsei naptárakról Frölich naplófeljegyzéseiből semmit nem tudhatunk, mert az 1636. évi boroszlói naptár üres lapjaira Frölich nem jegyzett fel semmit. A magyar naptár mindenestre fennmaradt, így tudjuk, hogy azt a szerző Darholcz Ferencnek ajánlotta. Darholcz Ferenc Sáros megyei birtokos az 1634–

¹⁸ RMNy 1624. D1b lev.

¹⁹ RMK III. 1538, C8a – b lev. és ČAPLOVIČ 830, C1b lev.

²⁰ RMK I. 671a A1a, RMK I. 682a A1a lev.

²¹ KOVÁCS Sándor Iván: *Magyar utazási irodalom*. 80. Vö.: I. rész 80. jegyzet.

35-ös soproni országgyűlésen vármegyéje követe volt.²² Az általa támogatott kiadvány ismét tartalmazta a latin nyelvű naptárra vonatkozó utalást: „... Aki többet effélét az esztendőnek állapotáról, avagy egyéb philologia matériák, vizsgálasra méltó dolgok felől kíván tudni, vegye meg magának az én Deák öreg kalendariomot...”²³ Cseh nyelvű naptárról nem tudhatunk, az 1637. évi német nyelvűről viszont egy halvány nyom árulkodik: ez a három évvel korábbi, 1634-es boroszlói naptár prognosztikon-része. Itt ugyanis a várható tavaszi és az őszi időjárás eseteleése mellett, az A4a és B3a levél margójára Frölich kétszer is felírta: „Ao 37 KL Sep. Germ.”²⁴ Talán a Szepességre kiadott német naptár utalt a korábbi boroszlói Schreibkalender szövegére?

Az 1638. évi löcsei kis naptárak készítéséről, az elkészült példányok átvételéről Frölich semmit sem jegyzett fel naplójába. Csak a latin naptárról írta, hogy 1637. július 8-án kezdte el összeállítását és július 28-án fejezte be. A dedikációért Homonnai Drugeth János fizetett 30 rajnai forintot: 1637. október 12: „Dnus Gratis. Homonnay 30 Imp. noe dedicati KL L[...]”²⁵ Homonnai Drugeth ungi és zempléni főispán a katolikus párt erős oszlopa volt Felső-Magyarországon. 1636-tól felsőmagyarországi főkapitány, s még ugyanebben az évben nyerte el a Rákóczi Pál halálával megüresedett országbírói méltóságot is. (A naptár példányát nem sokkal korábban egy „Radoschius” nevű személy vitte el neki Homonnára.)²⁶ Az 1638. évi magyar naptár fennmaradt, így tudjuk, hogy azt Frölich az ifjú Nádasdy Ferencnek, Vas vármegye főispánjának ajánlotta.²⁷ A magyar naptár prognosztikonában éppúgy utalt a bővebb latin naptárra, mint korábban: „Amely olvasó kíván erről [ti. a németországi hadakozásokról] többet érteni, az én Deák kalendariomban ezen caputban bővebben olvashat.”²⁸ A cseh kis naptárért a következő év tavaszán, 1638. május 14-én, tehát mintegy fél éves késéssel fizetett Beniczki András szepesi kanonok: „Dns Beniczki Canonicus Capit. p. Boh. KL obtulit 10 [...]” – a még félig látható első betű alapján valószínű, hogy Rfl-ről van szó. Beniczki András 1630–1643 között volt a szepesi prépostság kanonokja; irodalmilag is tevékeny ember, Pázmányhoz és a szepesi préposthoz írt dicsőítő versek szerzője.²⁹ Öt évvel korábban Thurzó Ádám hatalmaskodásának szenvedő alanya volt: a löcsei megyegyűlésről haza tartva Thurzó emberei agyba-főbe verték, szolgáját megölték. 1639-ben ő vezette be a katolikus Csáky Istvánt a szepesi vár birtokába.³⁰

David Frölich 1638-ra már Bártfán is megjelentetett magyar kis naptárt. A naplóban az 1637-es évről szereplő magyar naptárra vonatkozó adatok már nem a lö-

²² ČAPLOVIČ 824, A1b lev., NAGY Iván: *i. m.* III. 239.

²³ ČAPLOVIČ 824, D2b lev.

²⁴ RMK III. 1499.

²⁵ NAGY Iván: *i. m.* III. 404.

²⁶ 1637. október 1.

²⁷ ČAPLOVIČ 830, A1b lev.

²⁸ Uo, D2b lev.

²⁹ RMNy 1547, 1590.

³⁰ PIRHALLA: *i. m.* 419, 423.

csei, hanem a bártfai kiadásra vonatkoznak. 1637 szeptember 30-án Frölich 16 rajnai forintot fogadott el a magyar naptár mecénásától: „A Andr. Török noe Fast. Hung. 16 imp. accepi”. (A lőcsei naptárt láttuk, hogy egyedül Nádasdy Ferencnek ajánlotta.) Török András feltehetően a szendrői Török-család tagja volt, az egykori egri kapitány fia, (testvére, Bálint pedig Torna megyei alispán); 1639-ben halt meg.³¹ A Török András által támogatott kiadvány nyomdahelyét a napló következő bejegyzése árulja el: 1637. október 1: „Typographus Bartphensis Jacob Klös aureum misit p. Fasti Hung. An. 38.” A Jakob Klöss bártfai nyomdász által a szerzőnek fizetett honorárium, egy arany több volt a Lőcsén megszokott honoráriumnál: 3 magyar forint értékű összeg 1 forint 80 dénár helyett. Az 1637. október 1-jei naplóbejegyzésben arról is szó van, hogy Radoschius Török Andrásához és Bártfára is elment: „Expedivi Radoschium ad Homon. Török et Bartpham.”

Már az összes 1638-ra szóló lőcsei naptár kinyomtatása, illetve a kézirat nyomdába adása után, 1637. augusztus 30-án a késmárki tudós Lőcsére ment, hogy Lorenz Brewerrel tárgyaljon. „Leutschov. pfectus sum noe amission. ... Ord. Ca[...]”: árulja el a naplóbejegyzés, vagyis Frölich ekkor tárgyalt naptársorozatai lőcsei nyomtatásának megszüntetéséről. Valószínűleg ekkor jelentette be Brewernek, hogy a bártfai Klöss-nyomdában is frissen megjelent egy kiadványa a szeptember 1-jei, országos vásárra időzítve. (Nürnbergben is ugyanez történt: erről l. később.)

Az 1639. évre Frölich már minden naptárát Bártfán nyomtatta ki. Az eperjesi gimnázium rektorának, Serédi Jánosnak volt tanítványához, Medgyesi Pálhoz³² 1638. szeptember 15-én intézett leveléből is értesülünk róla, hogy Frölich már „elhasonlott” a lőcsei nyomdától. Serédi erről valóban tájékozott lehetett, hiszen ő volt az ez évi Frölich-naptár magyarra fordítója. Váradra írott levele a kalendáriumok fordítási nehézségeit is tükrözi:

„Úgy tetszik, Kegyelmednek utolsó levelét Váradról vöttem vala egy felküldött deák által, kinek az sokadalombeli soknemű disztractiokban nem szolgálhattam plenarie kívánsága szerint ... tavaly kívánt vala Kegyelmed új kalendáriomot, de Brewer uram még el nem készítette volt. Én mostan ez esztendeit küldtem Kegyelmednek, aminemőt a bártfainak fordítottam (mert Frölich uram elhasonlott már amattól) inter plures occupationes bizony csak cursim et per hamaritudinem, a Deákból penig, kibem csuda szokatlan és nehéz terminusokkal élt, kiket hertelen csak ad sensum quantumcumque fordítottam, magyaráztam. Ahol az Mensiseknek külön külön állapotját describálta, Decembris Lunatio: Januarii Lunatio etc. ilyen módon procedált. Ilyen obscurus sok szók voltak. Azt én consulalvan Comeniusnak Januam linguarum, Németől Mondenschein azaz hold-feltetésésének, lunae apparitionem magyaráztam. A lőcseinek Herlicius kalendáriomát fordítottam, de későre tette szerit.”³³

³¹ NAGY Iván: *i. m.* IX. 299–300.

³² Medgyesi Pál Váradon volt lelkész, majd éppen 1638 szeptemberében lett II. Rákóczi György udvari papja. Vö. ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* 3. bőv. kiad. Bp. 1977. 397.

³³ SZENTIVÁNYI Róbert: *Két régi levél* = Közművelődés 1911. 32. sz. 5–6. Uő. = Erdélyi Múzeum 1912. 193. — A lőcsei Herlicius naptár: RMK I. 694.

Uy és O
 KALENDARIOM
 Christus Urunk születése után,
 M. DC. XLIV

éftendőre,
 Magyar Országra, Szepességre és
 részint Erdély Országára is figyel,
 mecesen alkalmastatott

FRÖLICH DAVID
 Immar 21 Éftendői Practicus
 Astronomus által.

amelyek

az arpa és a kávé vel: bi: ront.
 az az Jst. aldogon aher az az kati ptku
 és a dogon heredet velu by ebbel krefich

1644. X.

Serédi valószínűleg ekkor kerülhetett szembe az asztronómiai szókincs fordításának problémáival, ha ennyire részletezte levelében; korábban inkább más lehetett a Frölich-naptárak magyarra fordítója. 1639-re viszont két naptárt is magyarra fordított: a bártfai Frölich-naptárt latin kéziratból és Lorenz Brewer számára egy Herlicius-kalendáriumot. (David Herlicius német nyelvű naptárakat jelentette meg Stettinben, Danzigban és Nürnbergben, de ekkor már két éve halott volt: ennek ellenére a nyomdák még az ő nevével adták ki 1641-ig a népszerű kalendáriumokat.)³⁴ 1637-ben tehát Medgyesi Pál lőcsei kalendáriumot kért Seréditől, de a naptár akkor még nem jelent meg; 1638 őszén pedig az 1639-re szóló lőcsei magyar naptár később jött ki a lőcsei nyomdából, mint az ugyanezen évre szóló bártfai, ezért az eperjesi rektor ez utóbbiból küldött volt tanítványának. A lőcsei késelem oka az lehetett, hogy Lőcsén az őszi nagy országos vásárt október 16-án, Gál napján rendezték, míg Bártfán szeptember 1-jén, Egyed napján, és a nyomdák ehhez az eseményhez időzíthették a kis naptárak kiadását. A nem olyan nagy földrajzi távolságra lévő bártfai tipográfia ebben hat héttel megelőzve a lőcseit, bizonyosan rontotta ezzel a lőcsei nyomdász kalendárium-üzletét. Serédi egyébként, a stílusból, szóhasználatból ítélve még további Frölich-naptárt is fordított magyarra: az 1643-ra megjelenő lőcseit bizonyosan.³⁵ Az 1644. évre szóló magyar nyelvű Frölich-naptárnak eredeti kézírata maradt fenn a lőcsei városi levéltárban:³⁶ ez a fordítás – amely valószínűleg a lőcsei nyomda számára készült – szóhasználatából ítélve már nem Serédi János műve, hanem egy ismeretlen személyé, ugyanazé, aki az 1645. évi lőcsei magyar nyelvű Frölich-naptárt fordította.³⁷

David Frölich 1639-es bártfai kiadványait két csoportba bontva érdemes tárgyalnunk: nemcsak latin, magyar és német naptára jelent meg ebben a városban, hanem egy latin nyelvű öröknaptár is és a nagy jelentőségű *Medulla geographiae practicae* című kötet, az első rendszeres magyar földrajz. A késmárki tudós 1638. február 6-a és 12-e között fordult meg Bártfán: „Bartpha discessi notitia contraxi cum Past. Mart. et [...] Leonh. Vagneris.” 1638. február 12: „Bartpha redii.” Nem tudjuk, hogy Martin Wagner bártfai evangélikus lelkésszel, a későbbi ötvárosi evangélikus superintendenssel és rokonával³⁸ milyen ügye lehetett Frölichnek, de valószínű, hogy ekkor tárgyalhatott Jakob Klöss bártfai nyomdásszal a „Medulla” kiadásáról. Korábban, amikor Frölichnek munkája elkészítéséhez a legfőbb ösztönzést a „Múzsák nagy Atlasza és polihisztora”, Johann Heinrich Alsted adta, valószínűleg gyulafehérvári – vagy legalábbis a fejedelem által támogatott kiadást remélt, hiszen Alsted megígérte, hogy pártfogókat szerez neki készülő műve kinyomtatásához.³⁹

³⁴ ZINNER: *i. m.* 61, 392, 400 stb. Vö.: I. rész 3. jegyzet.

³⁵ RMK I. 743.

³⁶ Levoča, Mestský archív, XX. 14.

³⁷ RMK I 777.

³⁸ ZOVÁNYI: *i. m.* 692., HAIN: *i. m.* 211, 333. Vö.: I. rész 58. jegyzet.

³⁹ Vö. a „Medulla” ajánlásával, magyarul a már idézett *Magyar utazási irodalom* című kötetben, 47.

Úgy tűnik azonban, hogy ezen törekvését nem Alsted 1638. november 8-án bekövetkezett halála hiúsította meg, hanem Frölich már korábban megbízható pártfogóra lelt saját apósában, Bartholomaeus Bertram késmárki tanácsos és gyógyszerész személyében.⁴⁰ Valószínű, hogy Frölich már az 1638-as esztendő elején (vagy talán már 1637 augusztus végén, a lőcsei kiadások felmondása idején) Bártfa mellett döntött.

1639. július 29-én David Frölich ismét személyesen járt Bártfán, és átvette a „Medulla” (és a latin naptár) kész példányait: „Fui Bartphae p. Geogr. et Fastis Lat.” Itt valószínűleg a kinyomtatott példányok ellenőrzése volt a szerző célja, és néhány példányt vett csak magához, mert a többiért Stanislaus famulusát küldte: 1639. augusztus 1: „Expedivi Bartpham Stanisl.” A „Medullát” Frölich Illésházy Gáspárnak, Nádasdy Ferencnek és I. Rákóczi Györgynek ajánlotta. A mecénások közül a trencsényi főispánnak szánt példányt Frölich rokona, Joachim Hechtel vitte el Trencsénbe. 1639. szeptember 3-án tért vissza: „Joach. Hechtel rediit Trentschnio allatis [...] ab Illyesch.” – itt a bejegyzés további része már másra vonatkozik. A mecénástól kapott jutalom összegét a naptár széléről levágták. Nem tudhatjuk meg a naplóból azt sem, hogy az erdélyi fejedelem és Nádasdy Ferenc mennyivel honorálták a szerző fáradozásait. A földrajzkönyv példányainak szétküldését már nyáron megkezdte: 1639. augusztus 10: „Henemanno misi 2 Exempl. Geogr.”, 1639. december 31-én pedig meg nem nevezett személyhez további négy példányt küldött el a geográfiájából. A földrajztudós tevékenységéhez kapcsolható adat, hogy Frölich 1640 elején térképet kapott Bécsből: 1640. február 24: „Mappas Geogr. Vienna accipi.”

Ezek után vegyük sorra Frölich 1639-re Bártfán kiadott naptárait. A magyar naptár kéziratát a szerző már 1638. április 17-én elküldte a bártfai nyomdáznak. (A naplóbejegyzésnél a város nevét levágták, de a továbbiakból kiderül, hogy csak Bártfáról lehetett szó.) 1638. szeptember 12-én kapta meg a honoráriumot az ajánlás címzettjétől: „20 Joachimus p. Ung. KL Paulus Vahradi Coeptus.” A kiadvány szerencsére fennmaradt, így tudjuk, hogy mecénása valóban Váradi Pál kassai tanácsos volt. Váradi nemes ember volt és kálvinista vallású: vallása miatt az 1640-es években komoly összetűzései voltak a lutheránus városi vezetéssel, s 1647-ben le is mondott hivataláról.⁴¹ A prognosztikon végén ismét olvasható a szokott utalás a – példányból nem ismert – latin kalendáriumra: „Az ki pedig többet és mélységeseket kíván ez jelen esztendőnek állapotja felől olvasni, vegye meg magának az én Déák Calendariomomat, kit az Bártfai Könyv-nyomtatónál, vagy én magamnál Késmárkon talál venni.”⁴² Frölich nemcsak itt, hanem boroszlói negyedréti naptárában is felhívta a figyelmet a latin naptár új kiadási helyére, Bártfára. Az 1639. évi

⁴⁰ RMK II. 536. impresszumadatai közlik a mecénás nevét.

⁴¹ Személyéről l. SZABÓ Lajos: *Kassai kálvinista krónika 1644–1944*. Kassa, 1944. 12, 113. – HAIN: i. m. 367.

⁴² ČAPLOVIČ 166, E3a lev.

Judicium astromanticum című prognosztikon C2b levelén, a „Von Krieg und Blutvergiessen” című fejezet végén olvasható:

„Wer mehrer hievon zu wissen begehret, und Lust zu Historien hat, die sich auff solch und dergleichen Constellationes begeben, der lese mein Lateinisches Prognosticon zu Bartfeld in Ungern und zu Nürnberg in Francken gedruckt.”

A bártfai latin naptár címe, a későbbi kiadásokból⁴³ ítélve *Fasti reformati vulgo calendarium...* lehetett.

Az 1639. évre szóló latin naptár megjelenését Lippay György egri püspök, Magyarország kancellárja támogatta: 1638. november 23-án Frölich 17 aranyat kapott tőle a latin kalendáriumért: „Cancellarius Regni Ung. Lippai 17 Aureos Lat. KL obtulit”. Lippayt III. Ferdinánd 1635-ben nevezte ki királyi kancellárrá, 1637-ben egri püspökké.⁴⁴ Hivatali teendői miatt többnyire távol tartózkodott egyházmegyéjétől. Egri püspökségét csak 1638 nyarán foglalta el.⁴⁵ Frölich 1638. augusztus 29-én jegyezte fel a naplójába: „Regni Cancellarius Lippa hic fu[...] meum humaniter con... [olvashatatlan szó] est”, tehát személyes találkozásukkor a főrangú személy igen kegyesen bánt a tudóssal. Frölich egy későbbi művében magasztalta az akkor már esztergomi érsek és főkancellár Lippay Györgyöt, mint a matematika nagy kedvelőjét, aki terhes elfoglaltsága szüneteiben kedvvel műveli ezt a tudományt.⁴⁶ A késmárki tudós kapcsolata a kancellárhoz továbbra is megmaradt: 1641-ben a szeptesi és az erdélyi szászok történetéről, leszármazásáról írott műve lőcsei kiadásának támogatását is neki köszönhette.⁴⁷

Az 1639. évre szóló latin naptárral ellentétben az 1639-ben kinyomtatott latin nyelvű öröknaptár, *Calendarium perpetuum* példánya fennmaradt: a kiadványt Frölich Püsky János csanádi püspöknek ajánlotta.⁴⁸ Püsky a nagyszombati érseki udvarban tartózkodott mint Lósy Imre primás segédpüspöke és helynöke. Később váci, illetve nyitrai püspökké nevezték ki, egy évtized múlva pedig kalocsai érseknek.⁴⁹ A mecénástól a 12 arany nagyszegű jutalmat Frölich rokona, Joachim Hechtel

⁴³ Pl. RMK II. 550, 566, 613 stb.

⁴⁴ Életrajzát legújabban SUGÁR István írta meg: *Az egri püspök története*. Bp. 1984. 309–318.

⁴⁵ Ezt I. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez írott leveléből tudjuk; 1638-ban még csak készült Jászóra. 1638. május 1: „... Én elindultam volt immár hogy az én püspökségemben menjék, ... mindazáltal visszahívatott ő felsége az articulások kibocsátása és subscriptioja kedvéért.” BEKE Antal: *Pázmány, Lippay és Eszterházy levelezése I. Rákóczi Györggyel*. = Történelmi Tár 1882. 298.

⁴⁶ A *Hemerologium* című, 1644-ben megjelent művében: „... Nam episcopus magnopere delectatur hisce disciplinis Mathematicis, cui nostra aetate merito conferendus est Reverendiss. et Illustriss. D. D. Georg. Lippai, Archiepiscopus Strigoniens. Dominus Patronus meus gratosus, qui similiter mathesis impensius amat, atque ab suam jucundissimam utilitatem quandoque a gravioribus respirans curis, feliciter exercet.” RMK II. 640 K2a lev.

⁴⁷ RMK II. 576.

⁴⁸ ČAPLOVIČ 168, A1b lev.

⁴⁹ JUHÁSZ Kálmán: *A csanádi püspökség története (1608–1699)*. Makó, 1936. 29–32.

hozta el, egyidőben a trencsényi úttal. Az 1639. szeptember 3-iki, már említett, teljes naplóbejegyzés: „Joach. Hechtel rediit Trentschinio allatis [...] ab Illyesch. et 12 aureos a Joh. Puscki.”

Az 1639. évre Bártfán kiadott német kis naptárról Frölich 1638. november 19-én a következőket jegyezte fel: „Topschinenses 12, Vallenses 1 Bartph. Fastis Germ. obtulit”, tehát Dobsinára küldött 12 példányt, Szepesolaszira pedig egyet. Ennek a kiadványnak ügyében Jakob Klöss bártfai nyomdász 1638. október 26-án intézett kérvényt a városi magisztrátushoz. A kérvény is bizonyítja, hogy Bártfán erre az évre nyomtattak ki először német nyelvű Frölich-naptárat. Klöss tipográfiája felújításáról számolt be, amelyet régen megtett volna, de betüöntő hiányában akkor még nem tudta. 1638-ban viszont „... zu einem glückseligen Aufgang meiner deutschen Typi habe das Frölichii Kal. ao 1639 vor die Hand genommen und in Druck lassen ausgeben...” Kérése a városi tanácshoz: „zum ersten mal von mir gedruckten neuen deutschen Kalender zu dediciren u. promulgiren lassen.” Indoka: nem a saját dicsőségére nyomtat, hanem Istennek, hazájának és az iskolai ifjúságnak szolgál vele. A kérvényre alul rávezetett tárgymegjelölés elárulja, hogy a tipográfus 12 példányt adott át a naptárból a tanácsnak: „Jacobi Klös Typographi offeren. 12 Calen. Germanicus. Libellus supplex.”⁵⁰ – Cseh nyelvű kalendárium kiadásának viszont semmi nyoma nincs Bártfán.

1640-re ismét megjelentek Lőcsén Frölich kis naptárai, legalábbis erre következtethetünk az 1640. évre szóló, fennmaradt cseh naptárból. A naplóban erről a lőcsei naptárról a következőket olvashatjuk: 1639. november 25: „Misi Fastos Boh. Steph. Schos.”, illetve november 29: „Misi Fastos Boh. Sam. Kunski.” Ők a kalendáriumnak csak vásárlói voltak, nem mecénásai, hiszen az 1640. évi lőcsei cseh naptárat⁵¹ Frölich Palugyai Pongrác lipitói alispánnak ajánlotta. Palugyai 1639. december 27-én fizetett a szerzőnek: a honorárium összegét a levágott lapszél miatt nem tudjuk. A következő évekből Lőcséről számos kis naptár példányát ismerjük, így bizonyosak lehetünk benne, hogy ezek kiadása ügyében Frölich újra megegyezett a lőcsei nyomdással. A latin naptársorozat, az öröknapotárak, a magyar nyelvű naptár kiadása révén Bártfa maradt domináns. Lőcsén a kis naptárak kiadása, köztük a cseh nyelvűé is megmaradt. Az egyedüli párhuzamosságot, a magyar naptárak kiadását mindkét városban, úgy tűnik, hogy a vásárlóközönség nagysága már lehetővé tette.

Az 1640. évre szóló bártfai latin naptárat Frölich gróf Maximilian von Trautmannsdorf császári és királyi titkos tanácsosnak, királyi főkamarmesternek ajánlotta. Trautmannsdorf 1633 óta volt III. Ferdinánd király főudvarmestere, kiváló diplomata, akinek később nagy része volt a harmincéves háborút lezáró béke meg-

⁵⁰ Másolat a bártfai levéltár iratáról. HELLEBRANT Árpád: *Iratok a 17. századi iskolázás történetéhez* című gyűjteményében, MTA Könyvtára Kézirattára, 89. fol. recto. Az irat rövid tartalmára már ESZE Tamás felhívta a figyelmet. (Könyv és Könyvtár 1963. 62–63.)

⁵¹ ČAPLOVIČ 845, A1b lev.

kötésében. 1625-ben nyerte el az indigenátust, felesége Pálffy Zsófia volt.⁵² Frölich a kész példányokat Lippay kancellár segítségével juttatta el az ajánlás címzettjének 1639. október 21-én.⁵³ Latin naptárából küldhetett a szerző 1640. március 14-én Patakra, továbbá Boroszlóba, Posenba, Frankfurtba és Bécsbe. (A „dupla” megjelenés lehetséges, hogy az 1640. évi bártfai latin naptárra és az 1639-es öröknaptárra vonatkozott.) 1640-re Bártfán magyar nyelvű naptár is megjelenhetett. A naplóban nincs ugyan nyoma, de valószínűleg ennek a naptárnak krónika-része váltotta ki Bornemisza János kassai vicekapitány felháborodását, aki 1639. október 6-án tiltakozó és az ügy kivizsgálását követő levelet írt a bártfai tanácsnak.

„... Minden tekéletes jámbor hívektől az kívántatik, hogy Istenfélő Keresztény földös Urakhoz nagy hívséggel és engedelmisséggel legyenek, így mind mi tőlünk, s Kegyelmetektől hasonló kívántatik. Honnét vagyon tehát, hogy az Kegyelmetek compactora avagy könyvnyomatója az mi Kegyelmes Urunk ő fölségének méltóságos becsületi ellen az Chronacanak utóján illetlen hazugságokat nyomtatván, az világnak szeme eleiben terjesztett, az mi Kegyelmes Urunk nagy preiudiciumával, és szemtelenől kibocsátani nyomtatásban nem általlotta. ... Tudósítson, ha Kegyelmetek hírével és engedelmeből lett ez a dolog, mert ha nem az Kegyelmetek akaratjából, miképpen legyen az illyen dolog inspektor nélkül, holott minden helyekben, valahol az könyvek nyomtattnak, enéköl nincsenek.”

Bornemisza keményen fogadkozott, hogy a dolog „ebben nem marad, meg akarom a mi Kegyelmes Urunk méltóságának kisebbitőt tanítani.”⁵⁴ A bártfai tanács által 1639. október 21-én megfogalmazott válasz hangsúlyozta, hogy a következő évre szóló kalendárium krónika-részében (in *Chronicis Calendarii anni imminentis*) a kifogásolt rész nem az ő tudtukkal készült, a tipográfust is már megegzaminálták ez ügyben, aki szerint az autor maga fogalmazott így.⁵⁵ Az 1640. évre kiadott (feltehetően magyar) naptárból példány nem maradt fenn, így a krónikának kifogásolt részét nem lehet rekonstruálni. Jozef Repčák a bártfai levéltári iratok alapján a császári katonaságot sértő megjegyzésről ír. Az ügy elsimítása érdekében végül is a városi tanácsnak 67 forint büntetést kellett fizetnie.⁵⁶ Az 1640. évre kiadott naptárakhoz a naplóban még egy bejegyzés kapcsolódik: 1640. február 23-án Frölich a besztercebányai bíró özvegyétől honorárium gyanánt 4 Joachimust kapott. Vajon melyik naptár ajánlásáért: a bártfai magyar vagy a lőcsei magyar, esetleg a lőcsei német naptár ajánlásáért? (Bártfán az 1639-es kezdet után nincs nyoma német naptárnak.)

⁵² WURZBACH, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*. Bde. 1–60. Wien, 1856–1891. Bd. 47. 76–79.

⁵³ RMK II. 550, A1b lev.

⁵⁴ Vö. a 50. jegyzetben említett kéziratgyűjteménnyel, 89. fol. verso.

⁵⁵ Uo. 104. fol. recto.

⁵⁶ REPČÁK, Jozef: *400 rokov kníhtlačiarstva v Bardejove*. = *Kniha* 1977. 13.

Újabb kiadási hely: Nürnberg

A Lócse–Bártfa váltással egyidejűleg Frölich Boroszlón túl újabb külföldi kiadót keresett és talált negyedrént naptárai számára. Nürnberg neve naplójában 1635. december 13-án bukkant fel először: „Scripsi Lipsiam et Noribergam”. Lehetséges, hogy a Lipcsébe, és ezzel egyidejűleg Nürnbergbe is küldött levél már egy új kiadó felé való tájékozódás kezdete volt.

Az intenzív levelezés, amely már feltétlenül a kézirat kidolgozását, nyomtatásának előkészítését kellett hogy jelentse, Frölich naplója szerint csak 1638-ban indult meg Wolfgang Endter nürnbergi nyomdásszal és kiadóval. Wolfgang Endternek Georg nevű édesapja, tulajdonképpen könyvkötő, alapította meg a később híressé vált kiadót 1590-ben. Fiai közül az 1593-ban született Wolfgang tanulta ki a nyomdászatot, míg az ifjabbik Georg könyvkereskedő-könyvkiadó lett. Wolfgang Endter vagyonos polgár volt, aki nemcsak három nyomdával, hanem betűöntődével és papírmalmokkal is rendelkezett. 1637-ben választották a nürnbergi nagyobb tanács tagjává. 1651-ben kapta meg a nemességet III. Ferdinándtól. Mint apja, ő is sokféle naptárat adott ki, de nevezetesen bibliakiadásai is, elsősorban az 1641-ben, Ernő szász választófejedelem privilégiumával kiadott ún. „Kurfürstenbibel”, ami rendkívül népszerűvé vált. A lipcsei vásárokon Endter éppúgy részt vett, mint a dél-németországi frankfurtin: az utóbbit 1639-ben megjelentetett szortiment-katalógusa („Neue Bücher Frankfurter Herbst-Meß, anno 1639 bey Wolfgang Endter in Nürnberg zu finden”) is bizonyítja.⁵⁷

1638. január 29-én David Frölich Pyrlaeus-féle latin nyelvű naptárat küldött Nürnbergbe: „Misi Fastos Lat. Pyrl. ... Norib.” – feltehetően Wolfgang Endternek. 1638. március 21-én, amikor levelet küldött Nürnbergbe, már név szerint említette Endtert: „Scripsi ... literas Noribergam Endteri”. Ebben az évben még többször írt új kiadójának: április 17-én ismét névvel együtt jegyezte be naplójába a nürnbergi levelet, június 24-én, szeptember 1-jén és december 9-én pedig csak a városnévvel. Közben 1638. augusztus 20-án egy Guntherus nevű személy,⁵⁸ aki feltehetően egy jómódú késmárki polgárral azonos, Bécsbe ment kalendárium-ügyben Pálffyhoz: „Gunth. Viennam in KL ad Palfi.” Nagyon valószínű, hogy gróf Pálffy Pálhoz, aki a magyar kamara elnöke volt, királyi főpohárnokmester – később, az

⁵⁷ OLDENBOURG, Friedrich: *Die Endter. Eine Nürnberger Buchhändlerfamilie (1590–1740)*. München–Berlin, 1911. 11, 21–22, 49, 74.

⁵⁸ 1637. február 7-én így fordult elő a naplóban: „Guntherus Posonio rediit.” – Nora Baráthová késmárki muzeológus említett tanulmányában egy Günther nevű késmárki polgárt, aki 1634-ben Thököly István tudta nélkül elszállásolt két idegent, ezért a várúr megverette és bebörtönözte, s csak váltságdíj ellenében bocsátotta szabadon. Késmárk városa panaszt emelt ez ügyben a királynál, aki 1635-ben megtiltotta Thökölynek, hogy a város polgárait zaklassa. L. BARÁTHOVÁ, Nora: *Vzt'ach rodiny Tökölyovcov k mestu Kežmarok*. = Spiš. Vlastivedny zborník (5.) 1985. 55.

1640-es években országbíró, majd nádor.⁵⁹ Az 1640. évre kiadott bártfai latin naptár mecénása, Trautmansdorf Pálffy sógora volt. Pálffy személyében talán a Nürnbergben 1639-re kiadott Frölich-naptár mecénását tisztelhetjük? 1638 őszén, október 22-én egy újabb bécsi vonatkozású adatot olvashatunk Frölich naplójában: „Pancratis Viennam exped. Obtuli Senatui huic KL [...]” Frölich Pancratis nevű megbízottját a császárvárosba küldte, hogy általa a bécsi szenátusnak kalendáriumát átadassa. Nürnbergben 1639-re bizonyosan két Frölich-naptár jelent meg: egy latin nyelvű, amelyet Frölich 1638. január 29-iki naplóbejegyzése bizonyít – és egy német nyelvű, amelyet a késmárki tudós külön nem említett, példánya viszont fennmaradt. Frölich nürnbergi német naptárának *Vierfachtiges Prognosticon auffs Jahr ... 1639.* című prognosztikon-része csak a legutóbbi időben került elő a stockholmi királyi könyvtárból.⁶⁰ Ennek a résznek önálló mecénása nem volt, így a naptár anyagi támogatójának nevét nem ismerjük. Lehetséges azonban, hogy a két bécsi adat a nürnbergi naptárak pártfogóit jelentik: a latin nyelvűnél talán inkább Pálffyt, a német nyelvűnél inkább a bécsi magisztrátust. Az 1639. évre szóló latin naptár kiadását a boroszlói naptár már említett passzusa is megerősíti: aki többet akar tudni a témáról, és kedve van a históriákhoz, „... der lese mein Lateinisches Prognosticon zu Bartfeld in Ungern und zu Nürnberg in Francken gedruckt.”

Noha a nürnbergi kiadóval az intenzívebb levelezés csak 1638-ban indult meg, s 1637-ben mindössze ennyit olvashatunk ki a Frölich-naplóból: 1637. december 29: „Scripsi Norib. Posonium ad Lucam.” – mégis vissza kell kanyarodnunk egy évvel. Az első Frölich-naptár ugyanis nem az 1639-es, hanem az 1638-as esztendőre jelent meg a birodalmi városban. Klaus Matthäus, a nürnbergi naptárkiadás monográfusa David Frölich német nyelvű, *Tag-Büchlein oder ... Schreibkalender*, ill. *Prognosticon Astrologicum oder Practica* című kalendárium-sorozatát az 1638-as kezdő évtől tartja számon.⁶¹ Az 1638-ra kiadott prognosztikonból (amelynek pontos őrzőhelyét nem közli) többször idéz is. Ezek szerint Frölich az A2 levél rectóján említette odera–frankfurti tanárát, David Origanust; a C2 levél rectóján már jól ismert naptárszerkesztési törekvéseit: [seine Kalender und Praktiken] „also zu stylisieren, daß sie mehrer mit nützlichen, lustigen und wohlgegründeten physicalischen, astronomischen und historischen Discursen, als mit astrologischen Vanitäten gespicket sind.” Ugyanennek a levélnek a hátlapján Frölich elárulja, hogy már hétféle [!] német naptárt és prognosztikont ad ki, s ehhez jönnek még a „latin, magyar és szarmata [= cseh] fordítások”.⁶² – A hétféle német naptár megközelítőleg csak úgy jön ki, ha a naptár-részt és az időjósító prognosztikont külön kiadványnak vesszük.

⁵⁹ NAGY Iván: *i. m.* IX. 48. – FALLENBÜCHL Zoltán: *Magyarország föméltségai.* Bp. 1988. 136.

⁶⁰ RMK III. 6211.

⁶¹ MATTHÄUS, Klaus: *Zur Geschichte des Nürnberger Kalenderwesens.* = *Archiv für Geschichte des Buchwesens* IX. 1969. 1350. hasáb.

⁶² Uo. 1150, 1151. hasáb.

(Már korábban volt róla szó, hogy elsőnek mindig a boroszlói naptár kéziratát készítette el a szerző. A napló adataiból az is kétségtelen, hogy a latin „fordítást”, pontosabban az igen sok helyen eltérő latin változatot is ő készítette.)

1640. január 4-én David Frölich naplója szerint „Doct. Christ. Viennam abiit”: Christian Augustini ab Hortis késmárki orvos utazott el Bécsbe. Ő hozhatta el az 1640-re szóló latin és német nürnbergi naptárak példányait: „Kl.um Norib. Lat. Germ. impressa Ai 41 accipi Vienna p. D[...]”⁶³ – valószínűleg „Doctorem” a levágott lapszél miatt megcsonkult szó feloldása az előző bejegyzés alapján is. A problémát egyedül az 1641-es évszám okozza: lehetséges, hogy ilyen hamar, már 1640 elején kinyomtatták volna Nürnbergben a következő évi naptárakat? E kérdésre a választ a napló 1640. február 16-án kelt bejegyzése adja meg: Frölich ekkor küldött levelet és az 1641. évi német nyelvű prognosztikon kéziratát Bécsen keresztül Nürnbergbe: „Misi Literas et Progn. Germ. Ao. 41 p. ... Vienn. et Norib.” Az előző adat tehát elírás: csak az 1640. évi nürnbergi naptárakra vonatkozhat, ezeket vette át a doktor a kinyomtatás után talán fél évvel később Bécsben. (Christian Augustini ab Hortis még II. Ferdinánd udvari orvosa volt, a bécsi botanikuskeretet is ő tervezte, így számos alkalommal megfordulhatott a császárvárosban.)⁶⁴ Sem a latin, sem a német Frölich-naptár példánya nem maradt meg. – A fenti idézetben Bécs és Nürnberg szerepel, ami nyilvánvalóan nem azt jelenti, hogy Frölich Bécsbe és Nürnbergbe is küldött volna kéziratot, hiszen Bécsben nem jelent meg tőle semmi; Bécs itt csak az útirányt jelenti, az első állomást, ahonnan továbbították Nürnbergbe a kéziratot, a szerzőnek járó kész példányokat pedig ide küldték meg, alkalmas időben és megfelelő személy által történő továbbítás végett. Úgy tűnik – ellentétben a levéllel –, sem a kéziratot, sem a nyomtatott naptárakat nem volt tanácsos a postára bízni. Endternek Bécsben is lehetett megbízottja, ott is árulhatta kiadványait. 1638. augusztus 29-én, akkor, amikor Frölich 1639-es bártfai latin naptáráért a 17 arany bőkezű támogatást megkapta Lippay György kancellártól, Veit Bernhard bécsi nyomdász is küldött 3 aranyat. „Veit Bernh. 3 aur.”: mindössze ennyi a napló bejegyzése, így kérdés, hogy a bécsi nyomdász az itthon kiadott latin naptár árusítása után fizetett Frölichnek, vagy inkább a Wolfgang Endtertől az 1639. évi naptárak után akkor járó honoráriumot közvetítette? – Endtertől kapott szerzői honorárium adata Frölich naplójában egyébként nem szerepel.

Az első példányban fennmaradt, Nürnbergben kinyomtatott latin naptár az 1641. évre szóló: *Fasti sive Calendarium ... in annum aerae Christianae vulgatae MDCXLI. ... supputatum atq. historiis utilissimis jucundissimisq. illustratum, opera Davidis Froelichii, sac. caes. regiaeq. majestatis per Hungariam mathematici. A hozzá tartozó prognosztikon címe pedig: Prognosis astromantica eaq. Catholica in annum salutifero Deiparae Virginis partu MDCXLI. A kalendáriumban, melyet Frölich gróf Csáky Istvánnak, Szepes vármegye főispánjának, a szepességi katolikus*

⁶³ 1640. február 20.

⁶⁴ MELZER: *i. m.* 21. Vö.: I. rész 5. jegyzet.

egyház buzgó támogatójának, a későbbi tárnokmesternek⁶⁵ ajánlott, „Chronologia bellorum memorabilium” címmel ókori háborúkról közölt történeti feljegyzéseket.⁶⁶ Az 1641-re megjelent német naptár címe pedig (ez az első teljes terjedelmében fennmaradt nürnbergi német nyelvű naptár Frölichtől, amely Magyarországon hozzáférhető): *Tag Büchlein oder New Alt und Schreib Kalender sampt vierfachen Prognostico ... auffß Jahr Christi MDCXXXI. Nebenst der continuirlichen Beschreibung deß jetzigen Teutschen Kriegs ...*⁶⁷ Frölich e művében a harmincéves háború történetéről közölt feljegyzéseket 1624-től 1627 nyaráig: valószínű, hogy a témát már az 1638-as német naptárban elkezdte. „Der Rest soll künftig continuiret werden, wo mir Gott das Leben aus Gnaden länger fristen wird”⁶⁸ ígérte a szerző a téma folytatását.

Frölich naplója az 1641. évre kiadott nürnbergi naptárakról már semmit sem árul el, hiszen az 1640. évben már alig jegyzett be valamit naplójába. Az 1642-re és 1644-re kiadott latin, az 1643-ra, 1644-re és 1647-re kiadott német nyelvű naptárak⁶⁹ fennmaradt példányai azonban azt bizonyítják, hogy mind a latin, mind a német nyelvű Frölich naptárak ezután is (a nem említett években szintén) folyamatosan megjelentek Nürnbergben. A nevezetes háborúk történetét a latin, a harmincéves háború történetét a német naptárakban Frölich tovább folytatta.⁷⁰ Ezzel a német olvasóközönség igényeihez alkalmazkodott, a prognosztikonban pedig a „Bauern-Practica” közlésével még a boroszlói naptárnál is jobban törekedett népszerűsége. Frölich nürnbergi naptárait nemcsak a már látott példákban, hanem ezután is számos magyarországi személynek vagy városnak (Lőcse, Selmecbánya) ajánlotta. Kívül esik a tanulmány időkorén, de itt kell megemlítenünk, hogy az 1646-ra szóló bártfai latin naptár prognosztikonának utolsó levelén a szerző olyan nürnbergi naptárára hívta fel a figyelmet, amelynek példánya nem maradt fenn, sem más forrásból eddig nem ismertünk: „Qui exquisitiorem aspectum omnium enucleationem desiderat, Prognostica mea Noribergae et Wratislaviae quadrifariam edita consulat.”⁷¹ Wolfgang Endternek a kisebbik érdeme, hogy David Frölich negyedret naptárait Dél-Németországban is elterjesztette, egészen 1664-ig használva Frölich nevét a naptárkiadásban;⁷² a nagyobbik az, hogy a földrajztudós legismertebb és Európaszerte forgatott művét, a *Bibliotheca seu cynosura peregrinantium*ot 1643–1644-ben – ulmi nyomdahellyel – kiadta.

⁶⁵ NAGY Iván: *i. m.* III. 80.

⁶⁶ RMK III. 6217, 6223. Vö. HOLOVICS Flórián: *Régi magyarországi nyomtatványok a Csáky-család levéltárában.* = MKsz 1971. 349.

⁶⁷ RMK III. 1582.

⁶⁸ Uo. D3a lev.

⁶⁹ RMK III. 6217, 6223, 1598, 1624 illetve RMK III. 6211, 1582, 1610, 1625, 6278, 6279.

⁷⁰ RMK III. 1598, RMK III. 1610, 1625.

⁷¹ RMK II. 664. G2a–b lev.

⁷² MATTHÄUS: *i. m.* 1151, 1157, 1350. hasáb.

Összegzés

Boroszló – Lőcse – Bártfa – Nürnberg: a Frölich-napló által megszabott 1623–1640-es időközben csak ezeknek a városoknak nyomdáival–kiadóival állt kapcsolatban a tudós szerző. A kalendárium-kiadásban elterjedt utánnomás azonban Frölichet sem a kezdet kezdetén, sem a kassai esetről, sem itthon tartózkodása ideje alatt nem kímélte. Az 1620-as években már nem Krakkó, hanem egyre inkább Boroszló felé tekintettek élelmes nyomdászaink. Lipsiai Rheda Péter debreceni nyomdász és a Linzből Szebenbe elszármazott Marcus Pistorius ekkor, illetve az 1630-as évek legelején olyan kis naptárat adott ki, amely „az braszlai kalendárium-ból magyarrá fordított”. Az 1630-as évek közepétől ez a „viszonyulási pont” a naptárkiadásban egyre inkább a Frölich által foglalkoztatott felső-magyarországi nyomdák lettek: már nemcsak a boroszlóit, hanem a lőcsei, bártfai német és magyar kis naptárakat is utánnomták az erdélyi protestáns nyomdákban: Brassóban, Szebenben, Gyulafehérvárott és Kolozsvárott, ugyanígy a dunántúli protestánsok csepregi nyomdájában, illetve a cseh menekültek által alapított trencsényi műhelyben. A szerző engedélye nélkül kiadott Frölich-naptárak kiadási problémáit egy másik tanulmányunkban taglaltuk.⁷³ Feltételezésünk szerint ugyanis csak ott jelent meg a szerző és a kiadó együttműködésével Frölich-naptár, ahol a kiadványban a szerzőnek (nem pedig a nyomdásznak) az ajánlása olvasható.

Frölichnek vagy a kalendáriumait kiadó felső-magyarországi nyomdáknak nem volt privilégiumuk e naptárak egyedüli kiadására. Így sem Magyarországon, sem Erdélyben Frölich nem tudta meggátolni az utánnomást, bár az Erdélyi fejedelemség területére vonatkozóan ezt megpróbálta. Brandenburgi Katalin fejedelemszontól 1630-ban elnyert egy diplomát, amely megtiltotta volna a Frölich-kalendáriumok kiadását a szerző tudta nélkül; szerzői jogot védett volna egy olyan korban, amikor ez a jog még egyáltalán nem volt elismert. A rendelkezést azonban nem sikerült betartatni, mint azt a szebeni tanács 1631-es, saját nyomdászát pártfogoló határozata mutatja.⁷⁴ Erdélyben tehát nem, egyedül az Erdélyhez közel fekvő, Felső-Magyarországgal élénk kereskedelmi összeköttetésben álló Váradon nyomtattak az 1640-es években „legálisan” Frölich-naptárakat – és erre az időre már Trencsényben is, feltehetően az ottani műhelyt, de a tudós naptárszerzőt nemkevésbé pártfogoló Illésházy Gáspár hatására „legálissá” vált a naptárkiadás. Külföldön pedig Georg Baumann boroszlói nyomdász rendelkezett császári privilégiummal Frölich-naptárak kiadására. Wolfgang Endter nürnbergi nyomdász nem, bár 1643-ban megkísérelte azt elnyerni. Végül – már Frölich halála után

⁷³ David Frölichs Werke in der Nationalbibliothek Széchenyi. Előadás a Késmárkon, az 1995. november 11-én megrendezett Frölich-szemináriumon. S. a. a *Z minulosti Spiša* című gyűjteményben.

⁷⁴ TEUTSCH, Friedrich: *Die Hermannstädter Buchdrucker und Buchhändler*. = Korrespondenzblatt 1882. 65–66.

– 1652-ben császári privilégiumot nyert David Herlicius, Simon Partlicius, David Frölich és mások kalendáriumainak megjelentetésére.⁷⁵

A könyvkiadás szempontjából alapvető kérdés, mint a napló is jól jelzi, a mecénások megnyerése volt. Magas színvonalú városi kultúra-pártoló tevékenységet mutat, hogy Frölich a kiemelkedő szabad kir. városokból: a felső-magyarországi öt szabad királyi városból, Kassáról, Lőcséről, Eperjesről, Bártfáról és Kisszebenből, a szepességi kisebb városokból, az alsó-magyarországi bányavárosokból: Selmecbányáról, Besztercebányáról, Körmöcbányáról mind tudott pártfogót szerezni. A szepességi protestáns papokról, akikhez gyakran fordult ajánlással, maga írta a „Cynosurá”-ban: „Pastores nonnulli 13 oppidis Sepusiensibus Regi Poloniae oppignoratis, quoad amplitudinem familiae et generositatem equorum multos Nobiles superant.”⁷⁶ Szepes és Liptó vármegye kissé szegényesebb vidéke mellett a Sáros vármegyei gazdagabb, „illustis és nobilis familiák” neve sok esetben fordul elő a naplóban. Az 1630-as évek közepétől, amikor a katolikus egyház Pázmány főurakat visszatérítő tevékenysége folytán már egyre inkább megerősödött, s ez a hatás az ország keleti felére is kezdett átterjedni, a mecénások között nemcsak protestáns, hanem katolikus főrangú személyeket, egyházi méltóságokat is találunk. Frölich olyan környezetben, a Lengyelországnak elzálogosított szepesi városok közvetlen közelében nőtt fel, ahol a protestáns lakosság, olykor még az egyébként magyarországi egyházmegyéhez tartozó evangélikus lelkipásztor is katolikus igazgatás alatt állt: így természetes lehetett számára katolikus főrangú személyek jóindulatának keresése, és érthető, hogy ezt a kapcsolatkeresést protestáns környezete nem egyházi szempontból értékelte, és ennek megfelelően tolerálta is. Másrészt a katolikus egyházi és világi személyek tudományszeretetének, kultúrapártfogásának ékes bizonyítéka egy a történet-, földrajz- és mai szóval természettudományok területén működő, de mégiscsak, munkáiban is protestáns szemléletű szerző kiadványainak anyagi támogatása.

Frölich igen kiterjedt mecénási körét a napló alapján azért is érdemes volt számba vennünk, hogy lássuk: egy olyan „magántudós”, mint ő, aki nem állt városa szolgálatában, sem vármegyei alkalmazásban, még kevésbé élt fejedelmi vagy főnemesi udvarban (bár Thököly István jóindulatát – ellentétben Késmárk városával – időnként élvezte), mennyire tudott megélni saját műveiből. A terjedelemre nagyobb szellemi alkotások kiadása tetemes költséget jelentett, a naptárkiadás viszont 1632-től nem jövedelmezett rosszul: általában évente 100–150 forintot, kiemelkedő évben pedig, például 1634-ben 200 forint fölötti summát is. Összehasonlításképpen: a késmárki rektor éves fizetése ebben az időben 78 forint volt.⁷⁷ A gondtalanabb megélhetést a késmárki tudós számára azonban csak a „császári és királyi matematikus” címmel járó éves kegydíj tette lehetővé.

⁷⁵ MATTHÄUS: *i. m.* 1150–1151. hasáb.

⁷⁶ RMK III. 1628, Liber III. 341.

⁷⁷ LIPTÁK: *i. m.* 39, 50.

Frölich igazi földrajztudósként, több ezer oldalt is kitevő terjedelmes munkáiban a világ természeti gazdagságát és kultúrkincsét ismertette meg olvasóival. Útkönyvével elsősorban a tanulni vágyó ifjakat kívánta segíteni, hogy peregrinációjuk során e nagy szellemi kincsből minél többet elsajátítsanak, hazahozzanak. Utazástól függetlenül – csillagászati, földrajzi, történeti, néprajzi érdekességeket közlő naptárainak kibocsátásával sem volt alapvetően más célja: művei által az Isten égi és földi csodái feletti töprengésre akarta készíteni olvasóit.

„Dahin habe ich auch in die 23 Jahr gesehen und meinen jährlichen Calendern solche Prognostica angefüget, darinnen ich mich beflissen, die Leute auf Gottes Ordnung zu weisen ... habe auch darin anmutige und nützliche Physica, Geographica, Astronomica und Astrologica Problemata, sampt denckwürdigen Historien einverleibet, wie solches meine Deutsche, Lateinische, Ungersche und Böhmisches Prognostica ausweisen. Zu welchem Ende ich denn auch gegenwärtiges Prognosticon ... habe ausgehen lassen, ... damit Gelehrte und Ungelehrte den himmlischen und irdischen Wunderdingen ferner nachzuspeculiren hierdurch veranlasset werden.”⁷⁸

A tanulmányban említett, eddig ismeretlen Frölich-művek jegyzéke

1. ALMANACH auf das Jahr 1629. Breslau 1628 Baumann. – 16°
2. EPHEMERIS ad annum 1630. Prognosticon. Leutschoviae 1629 Brewer. Máriássy [Ferenc?]nek ajánlva.
3. EPHEMERIS ad annum 1631. Prognosticon. Leutschoviae 1630 Brewer. Ostrosith [István?]nak ajánlva?
4. ALMANACH auf das Jahr 1632. Breslau 1631 Baumann. – 16° Stanislaus Horler iglói lelkésznek ajánlva.
5. ALMANACH auf das Jahr 1632. Leutschau 1631 Brewer. – 16° Horváth Stansith Boldizsárnak ajánlva?
6. EPHEMERIS ad annum 1632. Prognosticon. Leutschoviae 1631 Brewer. A naptár második részének leírását l. RMNy 1549 alatt. Özv. Széchy Györgyné Homonnai Drugeth Máriának ajánlva.
7. KALENDÁRIUM és prognosztikon az 1632. esztendőre. Lőcse 1631 Brewer. – 16° RMNy 1507. A naptár összeállítója feltehetően David Frölich. Újfalussy Péchy Zsigmondnak ajánlva?
8. ALMANACH auf das Jahr 1633. Breslau 1632 Baumann. – 16° Cornides Dániel zsákóczi lelkésznek ajánlva.
9. ALMANACH auf das Jahr 1633. Leutschau 1632 Brewer. – 16° Az RMNy 1546 feltételezését megerősíti. A naptár összeállítója David Frölich. Joannes Serpilius (I) leibici papnak ajánlva.
10. KALENDÁRIUM és prognosztikon az 1633. esztendőre. Lőcse 1632 Brewer. – 16° Az RMNy 1551 feltételezését megerősíti. A naptár összeállítója David Frölich. Ajánlása Palugyainak?
11. ALMANACH auf das Jahr 1634. Breslau 1633 Baumann. – 16°
12. ALMANACH auf das Jahr 1634. Leutschau 1633 Brewer. – 16° Az RMNy 1569 feltételezését megerősíti. A naptár összeállítója David Frölich. A strázsai lelkésznek ajánlva.
13. EPHEMERIS ad annum 1634. Prognosticon. Leutschoviae 1633 Brewer. – 4° Az RMNy 1570 feltételezését megerősíti, de az ajánlás nem az erdélyi fejedelemnek szól.

⁷⁸ Az 1646-os boroszlói naptár prognosztikonában, RMK III. 1665, A2a lev.

14. KALENDÁRIUM és prognosztikon az 1634. esztendőre. Lőcse 1633 Brewer. — 16° Az RMNy 1572 feltételezését megerősíti. A naptár összeállítója: David Frölich.

A 13. vagy 14. tétel özvegy Széchy Györgyné Homonnai Drugeth Máriának ajánlva.

15. ALMANACH auf das Jahr 1635. Breslau 1634 Baumann. — 16° A bártfai szenátusnak ajánlva.

16. EPHEMERIS ad annum 1635. Prognosticon. Leutschoviae 1634 Brewer. — 4° Az RMNy 1592 feltételezését megerősíti I. Rákóczi György erdélyi fejedelmek ajánlva.

17. KALENDÁRIUM és prognosztikon az 1635. esztendőre. Lőcse 1634 Brewer. — 16° Az RMNy 1593 feltételezését megerősíti. A naptár összeállítója: David Frölich. Tatai Györgynek ajánlva.

18. KALENDARŽ a prognostika na rok 1635. Levoča 1634 Brewer. — 16° Abaffy [Miklós?]nak ajánlva.

19. ALMANACH auf das Jahr 1636. Breslau 1635 Baumann. — 16°

20. EPHEMERIS ad annum 1636. Prognosticon. Leutschoviae 1635 Brewer. — 4° Az RMNy 1624 feltételezését megerősíti.

21. KALENDARŽ a prognostika na rok 1636. Levoča 1635 Brewer. — 16°

22. ALMANACH auf das Jahr 1637. Breslau 1636 Baumann. — 16° A beszercebányai szenátusnak ajánlva.

23. ALMANACH auf das Jahr 1637. Leutschau 1636 Brewer. — 16°

24. EPHEMERIS ad annum 1637. Prognosticon. Leutschoviae 1636 Brewer. — 4°

25. EPHEMERIS ad annum 1638. Prognosticon. Leutschoviae 1637 Brewer. — 4° Homonnai Drugeth Jánosnak ajánlva.

26. KALENDÁRIUM és prognosztikon az 1638. esztendőre. Bártfa 1637 Klösz. — 16° Török Andrásnak ajánlva.

27. KALENDARŽ a prognostika na rok 1638. Levoča 1637 Brewer. — 16° Beniczki András szepesi kanonoknak ajánlva.

28. ALMANACH auf das Jahr 1639. Breslau 1638 Baumann. — 16° Késmárk városának ajánlva.

29. FASTI reformati vulgo calendarium ad annum 1639. Prognosticon. Bartphae 1638 Klösz. — 4° Lippay György kancellárnak ajánlva.

30. FASTI sive Calendarium ad annum 1639. Nürnberg 1638 Endter. — 4° Pálffy Pálnak ajánlva?

31. TAG Büchlein oder Neu, alt und Schreib Kalender sampt vierfachen Prognostico ... aufs Jahr 1640. Nürnberg 1639 Endter. — 4° A bécsi szenátusnak ajánlva?

32. FASTI sive Calendarium ad annum 1640. Nürnberg 1639 Endter. — 4°

33. FASTI sive Calendarium ad annum 1646. Nürnberg 1645 Endter. — 4°

ILONA PAVERCSIK

David Frölichs Aufzeichnungen über seine eigenen Werke

David Frölich (1595 – 1648), nach seinen langjährigen Studien in Elbing, Frankfurt an der Oder und Wittenberg lebte in der Stadt Käsmark in Oberungarn, „nächst unter dem weitberühmten hohen Karpatho“, und als „astronomus practicus Caesareopolitanus“ machte er sich mit zahlreichen geographischen, historischen, kronologischen Werken sowie gelehrten und populären Kalendern namhaft. Nur selten blieben zur Nachwelt nicht nur die Werke, sondern auch das Tagebuch eines Gelehrten, so nach Frölich bezeichnend ein Tagebuch in Form seines eigenen – Breslauer – Schreibkalenders, wo er in die einzelnen Bände nebst den Daten kurze Notizen eingetragen hatte.

Die Studie versucht zum erstenmal diese – oft schwer leserliche, gekürzte und manchmal verstümmelte – lateinische Handschrift von Frölich systematisch zu ordnen und aus bibliografisch-buchgeschichtlichem Aspekt auszuwerten. Vier Verleger stehen im Mittelpunkt: Georg Baumann in Breslau, Lorenz Brewer in Leutschau, Jakob Klöss in Bartfeld (beide nahe zu Käsmark) und Wolfgang Endter in Nürnberg. Mit diesen Verlegern pflegte Frölich intensive Kontakte: jeder Verleger gab von ihm mehrere Kalenderserie heraus, außerdem seine geographischen, historischen Werke. Die Studie sammelt die Angaben über deren Erscheinen: wann wurden die Handschriften in Druck gegeben, wann erhielt der Autor fertige Exemplare, wer waren seine Mäzenen, wieviel Honorar bekam er von ihnen und von den Verlegern, wie und wo verbreitete noch Frölich selbst diese Druckwerke usw. Aus dem Tagebuch lassen sich jetzt 33 neue, bisher bibliographisch unbekannte Frölichs-Werke dokumentieren.

Die Studie befaßt sich – nach dem Tagebuch und nach gedruckten und übriggebliebenen Almanachen und anderen Werken – auch damit, wie Frölich über die Weissagungen der Prognostika meinte, wem er Horoskope machte und was für Horoskope er verurteilte, wie die Rezeption dieser Gattung in seiner Heimat war, besonders seitens protestantischer Geistlichen. Wesentlich sind die Quellenangaben über den finanziellen Hintergrund eines schöpferischen Lebens: aus dem Tagebuch stellt es sich – besser als in der bisherigen Forschung – heraus, daß der Autor für das Patronat viele protestantische und katholische, kirchliche und weltliche Persönlichkeiten gewinnen konnte, und es zur Folge hatte, daß er ohne feste Anstellung, als „freier“ Gelehrter tätig sein konnte, bis er letztlich mit dem Rang des kaiserlich-königlichen Mathematikers ausgezeichnet wurde. Das Ziel des Gesamtwerkes war – wie Frölich, zu seinem Tode nähernd, in einem Breslauer Prognostica klarlegte – „damit Gelehrte und Ungelehrte den himmlischen und irdischen Wunderdingen ferner nachzuspeculieren hierdurch veranlasset werden.“